

skusji, spowodowanej artykułem Autora w „Gościu Niedzielnym” nr 4/1977 pt. *Na przelomie*, który dotyczył posoborowych reform liturgicznych. Autor zebrał wiele listów od czytelników „Gościa Niedzielnego” i ta właśnie praca jest niejako odpowiedzią na pytania i nurtujące ich problemy.

Autor ujmuje swą książkę w dwóch częściach. Pierwsza część pt. „Wokół odnowy liturgii” (s. 13—267) zawiera dokładną charakterystykę znaków i symboli liturgicznych, z uwzględnieniem teologii (s. 55—74) i antropologii (s. 174—205). Autorowi należy się uznanie, że wyeksponował funkcję znaków liturgicznych, ponieważ liturgia jest „znakiem świętych tajemnic” (KL 21), widzialnym znakiem „niewidzialnych spraw Bożych” (KL 33) i „rzeczywistości nadziemskich”. Ten trudny problem przedstawił w sposób zrozumiały i przystępny dla przeciętnego czytelnika. Poza charakterystyką znaków i symboli liturgicznych (I rozdział) nakreślił Autor drogi odnowy liturgii (II rozdział), uwzględnił sytuację człowieka współczesnego wobec liturgii (III rozdział) oraz podał perspektywy rozwoju liturgii (IV rozdział). Ukazując potrzebę odnowy i realizacji Konstytucji o Liturgii cofnął się ks. Grzeškowiak w przeszłość. Przedstawił genezę i historię oraz teologiczną treść znaków po to, aby ich rola stała się bardziej jasna w sprawowaniu liturgii. Korzystał w tej części pracy z literatury polskiej i obcojęzycznej. Autor w pierwszej części pracy odwołuje się do swoich doświadczeń duszpasterskich.

Bardzo przejrzysta jest druga część książki pt. „Nowe w liturgii mszalnej” (s. 269—436). W poszczególnych rozdziałach omówił w niej całą liturgię mszalną, począwszy od procesji i śpiewu na wejście. Akcje liturgiczne wyjaśnił, uwzględniając historię liturgii, a przede wszystkim podał praktyczne wskazówki, dotyczące czynnego udziału wiernych.

Można zauważyć, że ks. Grzeškowiak podkreślił w tej części swej książki znaczenie soborowe liturgii jako zgromadzenia wiernych, jednoczących się we wspólnym uwielbieniu i dziękczynieniu Bogu (s. 404—426). Odpowiedział też na pytanie, jak liturgia ma wpływać na nasze życie, aby stawała się coraz bardziej świadectwem dla świata, albo raczej, aby ci, którzy w niej uczestniczą przynosząc owoce nawrócenia, pełnili uczynki miłosierdzia zaangażowani w zbawienie świata. Druga część pracy w prosty sposób ukazała, że każda jakby część Mszy św., a także każdy znak, słowo, gest mają głęboką treść teologiczną i duchową. Na końcu książki umieścił Autor bardzo szczegółową bibliografię (s. 437—449).

Jest ona konkretnym i rzeczowym naświetleniem problematyki liturgii, udaną próbą rozwiązania wielu trudności liturgicznych, a także odpowiedzią na liczne stare i nowe zarzuty, stawiane jeszcze ciągle „dziś liturgii”.

Jeśli doda się do tego, że język Autora jest prosty, jasny, przekonywujący i komunikatywny, można powiedzieć, iż książka ta zasługuje na wysoką ocenę. Największa jej wartość leży w tym, że omawia całokształt liturgii i dostarcza przeciętnemu czytelnikowi rzeczowych, autentycznych i obiektywnych informacji oraz materiału do refleksji.

Warszawa

ELŻBIETA MIZIOŁEK

JAKOB J. PETUCHOWSKI, *Wie unsere Meister die Schrift erklären*. Beispielhafte Bibelauslegung aus dem Judentum, aus der „Biblia Rabbinica” ausgewählt, übersetzt und erläutert, Freiburg i.Br.—Basel—Wien 1982, ss. 144.

Nowa książka z zakresu rabinistycznej interpretacji Biblii, pióra jednego z wybitniejszych uczonych współczesnego judaizmu, profesora uniwersytetu w Cincinnati, Ohio, USA (ur. w 1925 r. w Berlinie), zasłużonego już w dialogu chrześcijańsko-żydowskim, autora szeregu pozycji otwierających człowiekowi współczesnemu rozległy a ciekawy świat ducha ju-

daizmu, zwłaszcza dawnych rabinów. Jego dzieło *Es lehrten unsere Meister. Rabbinische Geschichten* doczekało się już pięciu wydań. Poczytnością cieszą się także dalsze: *Ferner lehrten unsere Meister* zawierające dalsze historie rabinów; *Die Stimme vom Sinai* — zestaw tekstów rabinackich o dekalogu; *Gottesdienst des Herzens* — wybór ze skarbca modlitw judaizmu i wydana przez Katholisches Bibelwerk w Stuttgarcie rzecz o modlitwie w judaizmie (*Beten im Judentum*, tłum. jego wydanej w Nowym Jorku w r. 1972 *Understanding Jewish Prayer*), *The Supposed Dogma of the Mosaic Authorship of the Pentateuch* oraz wydane wraz z W. Strolzem *Offenbarung im jüdischen und christlichen Glaubensverständnis*, a ostatnio wraz z E. Fleischerem *Studies in Aggadah, Targum and Jewish Liturgy*.

Na nową książkę J. Petuchowskiego składa się kilka rozważań o charakterze wprowadzającym na temat metod i rodzajów egzegezy judaistycznej (m.in. omówienie słynnych „pięciu dróg”), a zwłaszcza szereg przykładów interpretacji biblijnej rabinów tej miary co Raszi, Ibn Esra, Raszbam, Jesaja di Trani, Kimchi, Nachmanides, Abrabanel i Sforno. Podane przykładowo fragmenty egzegezy rabinackiej dotyczą zwłaszcza Księgi Rodzaju (1, 1; 2, 2 n; 22), Wyjścia (13, 9; 21, 24 n), Powtórzonego Prawa (1, 1; 6, 4 n), Izajasza, Ozeasza i Jonasza, Psalmów: 2; 6, 1; 19, 8; 65, 2; 82, 1. Na szczególną uwagę zasługuje szersze omówienie alegorycznej interpretacji Pieśni nad pieśniami w egzegezie judaistycznej i delikatna polemika z chrześcijańską interpretacją tekstu o *ha'alimah* u Iz 7, 14 w wypowiedziach r. Raszi, Kimchi, a zwłaszcza Abrabanela.

Cenną tę pozycję kończy artykuł autora, teologiczne resumé pt. *Gotteswort und Menschenwort*, którego punktem wyjścia jest Wj 19, 3 („Mojżesz wstąpił na górę do Boga”) i 20 („Pan zstąpił na górę Synaj”).

Jakkolwiek prezentowana pozycja daje tylko próbki z bogatej literatury rabinackiej interpretacji Biblii, stanowi jednak edycję bardzo pożyteczną, zwłaszcza w epoce postępującego dialogu z judaizmem i zachęca do dalszych badań i nowych przemyśleń w obydwu płaszczyznach.